ISSN 2591-1201 LETNIK 4 • 2020 • ŠTEVILKA 1 IN 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2020

Redakcija te številke je bila zaključena 2. 11. 2020.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Cena te številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 4 • 2020 • ŠTEVILKI 1 IN 2

VSEBINA

Uvodnik

Tamara Griesser Pečar
Koroški plebiscit – ob stoletnici
7

Razprave

Aleš Šafarič
Telesnovzgojna organizacija Orel po 1. svetovni vojni
21

Marica Karakaš Obradov
Doseljavanje Slovenaca u NDH s posebnom osvrtom na područje Korduna i Banovine
67

Damjan Hančič
Revolucija v okupirani Ljubljani v letih 1941 in 1942: žrtvoslovni prikaz njenih posledic
91

Mirjam Dujo Jurjevčič
Biti partizan, vaški stražar ali domobranec
119

Jelka Piškurić
»Sistem socialistične demokracije in razvoja socialističnega gospodarstva stremi za tem, da se formirajo gospodarsko močne občine«
155

David Petelin
Od več ljubljanskih do enotne mestne občine
177

Aleš Maver
Rim 45 pr. Kr., Milan 395 po Kr., Metlika 1999 po Kr.: Neprijetnost in nujnost spomina na državljansko vojno
217

Predstavitev zgodovinskih virov

Ivo Jevnikar
Ob spominih Francija Heinriharja o bojih za severno mejo
241

In memoriam

Renato Podbersič ml.
Pavle Borštnik
267

Recenzije

Mateja Čoh Kladnik
Leon Štukelj in Tovarišija
277

Tomaž Kladnik
Slovenski razkol
281

Renato Podbersič st.
Z udarno pestjo
287

In memoriam

Renato Podbersič ml.

In memoriam Pavle Borštnik

Pavle Borštnik, časnikar, javni delavec in nekdanji pripadnik slovenskih enot Jugoslovanske vojske v domovini, je umrl 24. septembra 2020 na svojem domu v vzhodnem predmestju Clevelanda. Jeseni 2016 sem imel priložnost, da sem se osebno srečal z njim. Kljub letom je bil njegov spomin še vedno zelo živ, pripoved jasna, zlasti pa me je prevzel njegov občutek za podrobnosti.

Pavle Borštnik se je rodil 15. junija 1925 na Viču v Ljubljani, Pavlu in Mariji, roj. Erjavec. Borštnikov rod sicer izvira z Rakitne pod Krimom. Odraščal je v liberalni družini in bil zelo dejaven pri sokolih in skavtih ter povezan s frančiškansko župnijo na Viču. Po ljudski šoli je šolanje nadaljeval v nižji klasični gimnaziji v Ljubljani, po mali maturi pa se je prepisal na trgovsko akademijo. V svojih spominih je zapisal: »*Na akademiji sem se dobro počutil in vsaj v tistem prepričanju, da je tam vse bolj sproščeno, nisem bil razočaran.*«[1] Januarja 1942 so ga aretirali italijanski okupatorji in ga zaprli v šentpetrski vojašnici, kjer je zbolel za davico. Domov se je vrnil šele čez tri mesece. Sošolci v razredu so ga sprejeli skorajda kot »narodnega heroja«. Kot pripadnik nacionalne ilegale oziroma

1 Pavle Borštnik, Moj čas, Mladika, str. 28.,Trst 2016.

t. i. slovenskih četnikov se je po maturi na ljubljanski trgovski akademiji spomladi 1944 znašel na terenu. Pridružil se je četniškemu Notranjskemu odredu nad Horjulom, ki mu je poveljeval aktivni poročnik Jože Saje - Gorjan. V resnici je šlo za enoto Jugoslovanske vojske v domovini pod poveljstvom generala Mihailovića. Ob koncu druge svetovne vojne, konec aprila 1945, se je skupaj s svojim odredom in z drugimi protikomunističnimi enotami skozi Vipavsko dolino umaknil čez Sočo v Italijo, kjer so jih prevzeli Novozelandci iz sestava 8. armade, ki so jih napotili v taborišče Visco. Tam so oddali orožje, nato pa so jih preselili najprej v Ceseno, od tam pa v Forlì in nato jeseni leta 1945 v taborišče Eboli pri Salernu.

Do izselitve v ZDA jeseni 1949 je Pavle Borštnik živel v vojaških begunskih taboriščih v Italiji in Nemčiji. Že v taboriščih je izdal pesniški zbirki pod psevdonimom *Ljubo*, pisal pa je tudi prozo. Tako je že leta 1946 v Eboliju izšla njegova knjiga *Iz mojih temnih dni*, v Nemčiji pa leta 1946 knjiga *Mejniki*. V njej najdemo tudi pesem *Zemlji*:

O zemlja, skoraj sem pozabil nate;
tujina grenka mi zastruplja kri,
razbija sanje fantovskih noči,
zapira me v neplodne, suhe trate.

Odpusti zemlja, če trohnim v tujini,
ko moral bi orati tvojo prst, –
saj sem še mlad, ves čil in zdrav in čvrst,
čeprav trpim, umiram v bolečini.

Ne bo izpila mi krvi tujina!
Nekoč se vrnil bom s teh tujih trat
in šel ledino trdih src orat,
da spet boš vstala, moja domovina!

Leta 1947 se je oženil z Marijo Grum, doma iz Malega Lipoglava, sicer sodelavko v tehniki slovenske armade v Eboliju. Na ta način sta dosegla, da sta ostala skupaj tudi po preselitvi v britansko zasedbeno cono v Nemčijo (taborišče Diepholz), sicer bi bila ločena. Septembra 1948 sta v Nemčiji dobila sina Nika (Nikolaja), jeseni 1949 pa so vsi trije skupaj odpotovali z ladjo čez ocean, naprej do Bostona in potem z vlakom do Clevelanda. Čeprav sta bili najprej v igri za preselitev Argentina in Brazilija, so na koncu vsi trije srečno prišli v Združene države Amerike. Sinu sta se pozneje pridružili še hčerki Marjanca in Marina.

V ZDA je Pavle Borštnik najprej delal v hotelirstvu in gostinstvu, pozneje vrsto let kot tovarniški delavec v Clevelandu, a je stalno pisal, pesmi in prozo, ter dejavno sodeloval na kulturnem področju v clevelandski slovenski skupnosti. Leta 1960 je začel sodelovati na radijski postaji, namenjeni narodnostnim v mestu. Ob rednem delu v tovarni je deset let pripravljal dnevne novice, ob nedeljah pa komentarje.

Prav to delovanje mu je odprlo pot v Washington, na radio Glas Amerike, državno radijsko postajo, kjer je ostal do upokojitve leta 1994. Nazadnje je bil na radiu tudi vodja slovenske sekcije. Leta 1993 je za kratek čas prevzel mesto vršilca dolžnosti direktorja Ameriškega centra v Ljubljani.

Na izdajateljsko-publicističnem področju je vrsto let sodeloval pri glasilu *Klic Triglava*. Leta 1978 je v Torontu pod psevdonimom Dore Sluga izšel njegov vojni roman v angleščini *The Orchard*. Jeseni 1998 je izšla njegova knjiga *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*,[2] ob spremni besedi dr. Borisa Mlakarja. Založnik je knjigo označil za »*pregled političnih sporov političnih strank zunaj Osvobodilne fronte in njihovih vojaških*

2 Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.

enot« in da gre za »*tragično poglavje slovenske državljanske in protiokupatorske vojne, ki ga slabo poznamo in ki ga končno moramo uvrstiti v slovensko zgodovino, kamor spada*«.

Leta 2016 je tržaška založba Mladika izdala zelo zanimivo knjigo njegovih življenjskih pričevanj *Moj čas*. Na šeststo straneh ponuja veliko odličnega branja in hkrati vstavlja pomemben kamenček v mozaik poznavanja naše polpreteklosti. Bila je predstavljena kot drugi zvezek iz zbirke *Zapisi iz zdomstva*. Spomine je uredil Ivo Jevnikar. V tem svojem avtobiografskem delu Pavle Borštnik odkritosrčno in kritično obravnava predvojne delitve na liberalce, ki jim je pripadala tudi njegova družina v Ljubljani, in klerikalce, življenje v slovenski prestolnici, odnos do okupatorja, revolucionarni teror, razloge za izbiro protikomunističnega tabora in četniškega gibanja v njem, umik čez Sočo ob koncu vojne in razmere v vojaških begunskih taboriščih v Italiji in Nemčiji, publicistično in društveno delo v taboriščih in nato v Clevelandu, razhajanja v emigraciji, usihanje izseljenstva, poklicno delo na radiu Glas Amerike v Washingtonu, pričakovanja glede razvoja v domovini po letu 1990 in neomajno zavezanost slovenstvu. O svojem odnosu do slovenske domovine in širše jugoslovanske skupnosti je med drugim zapisal: »*Ko smo se slovenski politični emigranti po več letih potepanja po begunskih taboriščih Evrope slednjič razšli po vseh kontinentih sveta, smo odnesli s seboj čisto določeno politično misel o državi, iz katere smo izšli, in o svojem bodočem odnosu do nje. Jugoslavija, tako smo bili prepričani, takšna, kakršna je bila takrat, je bila za nas kot Kartagina: ´esse delenda´. Treba jo je bilo zrušiti in vse drugo bi potem sledilo.*«[3]

Pavle Borštnik je svoja razmišljanja pogosto pošiljal tudi v domovino, objavljal jih je predvsem v tedniku *Demokracija* in tržaškem mesečniku *Mladika*. Leta 2018 je objavil leposlov-

3 Pavle Borštnik, *Moj čas*, str. 604.

no delo *Rhapsody in Red*, ki govori o vojni in revoluciji na Slovenskem.

Zanimiv je daljši elektronski odgovor na vprašanje o četništvu na Primorskem, ki sem ga Pavlu Borštniku zastavil jeseni 2016, ob obisku na njegovem domu v Clevelandu:

Najprej je treba ugotoviti, da sta obstajali dve veji. Prva veja so bili srbski četniki vojvode Djujića in vojvode Jevdjevića. Djujić je bil pravoslavni pop in je imel s seboj večje število družin svojih vojakov.

Jevdjević pa je bil politik najslabšega kova in zelo verjetno italijanski agent. Bil je demagog in njegovi vojaki so odgovorni za večino četniških incidentov na Primorskem. Oba, Djujić in Jevdjević, sta prispela na Primorsko jeseni in pozimi 44.

Nekako istočasno se je tja premaknil tudi Srbski dobrovoljski korpus, katerega ´duhovni´ vodja je bil Dimitrije Ljotić, nekdanji predsednik političnega gibanja ´Zbor´. Zadnji teden vojne se je smrtno ponesrečil v prometni nesreči.

Druga skupina pa so bili SLOVENSKI četniki, pod poveljstvom generala Andreja, Ivana Prezlja. Ta kontingent je prišel v Vipavsko dolino prve dni aprila 1945 in se je namestil v Podgori pri Št. Vidu.[4] *Bilo nam je ukazano, da se ogibamo glavne ceste, po kateri so vozili nemški kamijoni.*

Številčno stanje naše skupine je bilo neznatno v primeri z *Djujićem, Jevdjevićem ali Ljotićem. Na Primorsko sta prišla Notranjski odred, elitni odred, ki ga je vodil poročnik Jože Saje, Primorski odred pod vodstvom kapetana Jožeta Debevca in t. i.* štabna četa. *Saje je imel okrog 90 fantov, Debevec 70, štabna četa pa okrog 20. Z nami je bila tudi skupina civilistov, morda 10.*

Dolenjski odred Janeza Marna se ni hotel premakniti na Primorsko, Štajerski odred Jožeta Melaherja pa se ni mogel in se

4 V resnici gre za vas Podraga pri nekdanjem Št. Vidu, danes Podnanosu na Vipavskem.

nam je pridružil šele v Italiji. Skupno sta imela Marn in Melaher okrog 500 fantov. Toda polovica Štajercev, okrog 150, je bila vrnjena. Njihov del transporta v Italijo je zavil v vetrinjsko taborišče, da bi se oskrbel z gorivom. Domobranski poveljnik Krener pa jih je mobiliziral in s tem obsodil na smrt.

Naša glavna naloga na Primorskem so bili nastopi na narodnih taborih, kjer smo zlasti študentje govorili navduševalne govore za kralja in domovino, kar je trajalo morda tri tedne. Primorci so bili ob našem nastopu zmedeni in niso vedeli, kam bi nas dali ...

Zadnji dan aprila je bil ukazan premik preko Soče in z nami so se umaknile tudi vse srbske enote, vključno Ljotić in celotno primorsko domobranstvo, z izjemo Tolminske čete, ki se je umaknila na Kranjsko stran in od tam v Vetrinj. Tik pred Gorico pa se nam je pridružila tudi večja enota hrvaških domobrancev.

O stikih med srbskimi in slovenskimi četniki ne vem ničesar, ker sem bil pač navaden podnarednik djak. Spominjam pa se, da smo bili vsaj enkrat v skupni akciji s srbskimi četniki, nekje v bližini Avbra.

Sočo smo prestopili v noči na 1. maj, po sporadičnih pouličnih bojih v Gorici, in še isti dan je bil vzpostavljen stik z zavezniki, se pravi s 5. novozelandsko oklepno divizijo. Pogovore je vodil general Andrej v francoščini. Novozelandci so nas napotili v taborišče Visco. Tam smo oddali orožje, nato pa so nas preselili najprej v Ceseno, od tam pa v Forli in nato v Eboli, jeseni leta 1945. Kasneje smo bili porazdeljeni po britanskih postojankah v okolici Neaplja, kot stražarji. Aprila 1947 smo bili, obenem z britansko vojsko, preseljeni v Zahodno Nemčijo.

Med slovenskimi četniki, vsaj kolikor vem, ni bilo nobenega tigrovca in ne zdi se mi verjetno, da bi nam komanda zamolčala, če bi bil.[5]

5 Elektronski zapis, poslan avtorju po e-pošti 20. januarja 2017. Hrani avtor.

Po smrti žene Marije leta 1996 je Pavle Borštnik živel s hčerko Marjanco in njeno družino. Decembra 2008 se je ponovno poročil z Miro Adamič, vdovo Kosem, po rodu iz Sodražice, in se naselil na Mirinem domu. Mira ga je zadnja leta skrbno in nesebično negovala ob težkih bolezenskih preizkušnjah. Zakonca Borštnik sta bila zelo povezana tudi s Študijskim centrom za narodno spravo in sta večkrat na svojem domu gostila tudi naše sodelavce, med delovnimi obiski pri rojakih v Clevelandu in okolici. Njuno sodelovanje z nami je močno presegalo običajno gostoljubje! Nepozabni ostajajo številni skupni pogovori, odlični domači obedi izpod Mirinih rok, urejanje intervjujev s pričevalci in vožnje z avtomobilom med posameznimi bivališči naših rojakov ter dobro obiskana predstavitev Pavletove knjige v Clevelandu. Pavle Borštnik in Mira Kosem Borštnik, iskrena hvala in Bog vama povrni!